

ראה עוד בגודל חיוב לימוד מקרא: הקדמת בעל 'מעדני יום טוב' בסוף המסכת; שו"ע הגר"ז הלכות תלמוד תורה פרק ב.ט.

דף כט

והשקיף בה שתיים ושלש שעות ולא העלוהו – ולא היה יודע אותה אדם אחר, לכך לא העבירו אחר לפני התיבה במקומו, כי אם הוא לא יודעה מי יידענה (עפ"י רא"ה; ריטב"א; המכתם).

ואם תאמר לפי זה מה מקשה הגמרא שהיה לנו להעבירו משום חשש מינות, והלא עדיין לא היתה ברכה זו שגורה אצל איש מהם [ומשמע שלא היו רגילים בכל יום, ואף שמואל הקטן בעצמו – כמו שהעיר הרשב"א. 'אפשר שהיה טרוח בתלמודו ולא היה מתפלל אלא לזמנים רחוקים'. נמו"י], וודאי יש לתלות בטעות? ויש לומר לפי שהוא תקנה אין לתלות כל כך בטעות.

הנה נראה ממה שאמר 'כלום יש אדם שיודע לתקן ברכת הצדוקים', שלא דבר פשוט הוא לעסוק עם המינים. ועיין סנהדרין לח סו"ב דרק מאן דידע לאהדורי להו כרב אידיה ליהדר, כי לא פשוט הוא ה'ניתוח' הזה להוציא מן הכלל באופן הראוי אנשים מבני ישראל, וכן להבין ולברר שרש טעותם היכן היא, ורק שמואל הקטן בעיניו, תלמידו של הלל הראוי שתשרה עליו שכינה (כדאיתא בפ"ק דסנהדרין), ואשר הוא היה אומר (באבות) בנפול אויבך אל תשמת, הוא הראוי לזה. וגם אחר שתקנה צריך הוא לעיין בדבר משנה לשנה אפילו ב' וג' שעות ולהתבונן אם אמנם הנוסח מבטא את היחס הראוי להם. וזהו 'שכחה' – לאו דוקא את המלים אלא את התחושות שמאחוריהן כי בכל ראש השנה כמו נשכח כל מצב השנה שעברה ומתחדש בפנים אחרות [שלכך רק 'לשנה האחרת' קבעום בהלל והודאה. וכל שכן במידת פורענות] (מרע"כ שיחי')

הפרי-חדש (באו"ח סה) כתב להוכיח מכאן כשיטת הפוסקים שהשווה כדי לגמור את כולה אינו חוזר. ואולם הפני-יהושע כתב, כיון שהרהר בכל אותו זמן באותה ברכה ולא הסתיח דעתו ממנה – אין זה הפסק.

טעה בכל הברכות כולן – אין מעלין אותו. בברכת הצדוקים – מעלין אותו. הרשב"א (והנמו"י והמכתם) פרש: 'אין מעלים אותו' מהתיבה, אם יודע לחזור למקום שטעה. הא לאו הכי – מעבירים אחר תחתיו (כדלהלן לד).

ומשמע לפי פירוש זה שבברכת המינים, אם טעה ודילגה מעלים אותו מיד מן התיבה ואין ממתנינים לו כבשאר ברכות. וכן משמעות הגמרא שהקשו למה נתנו לשמואל הקטן להשקיף שתיים ושלש שעות ולא העלוהו מיד. וכן נפסק ברמב"ם (תפלה י, ג) ובשלחן ערוך קכו, א. ואולם אם נזכר מעצמו וחזר ואמר 'ולמלשינים' אין צריך להורידו, שהרי הוכיח סופו שטעה בשגגה. כן כתב בבאור הלכה קכו).

ויש מפרשים (תלמיד רבנו יונה; רא"ה) שמדובר כשאינו יודע לחזור לתפילתו ומעבירים אחר תחתיו, ופירוש 'אין מעלים אותו' – אין מסלקים אותו מלהיות שליח צבור בכלל, ואילו בברכת המינים – מסלקים אותו לגמרי. ואולם הפוסקים נקטו להלכה שאין מסלקים אותו מלהיות ש"ץ בגלל פעם אחת, כי יש לתלות שטעה (מג"א פרישה ופר"ח – הביאם המשנ"ב).

יש לסייע לפירוש הראשון מלשון רבי יהושע בן לוי: 'לא שנו אלא שלא התחיל בה, אבל התחיל בה גומרה' – משמע שהמדובר לענין המשך תפילתו הנוכחית ולא על היותו ש"ץ בפעם אחרת.

'הני תשע דראש השנה כנגד מי? אמר ר' יצחק דמן קרטיגנין: כנגד תשעה אזכרות שאמרה חנה בתפלתה, דאמר מר בראש השנה נפקדה שרה רחל וחנה'. כל אזכרה שאמרה חנה בנבואתה על פקידתה אשר נפקדה בראש השנה, כנגדה אנו מיחדים ברכה לה' ביום זה ואומרים תשע פעמים: ברוך אתה ה' וכו'. ואף ענין היום רמוז בתפילתה: ה' ידין אפסי ארץ – אימתי? בראש השנה (מספר התודעה עפ"י פסיקתא רבתי כד). וכן נרמז בויתן עז למלכו. וכן: ה' ממית ומחיה... מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם... – כי באותה העת נכתב מי יחיה ומי ימות מי יעני ומי יעשר מי ישפל ומי ירום.

'מעין כל ברכה וברכה' – כגון 'אתה חונן לאדם דעת. בא"י חונן הדעת'. וכן כולם (ריטב"א, נמו"י, פיה"מ לרמב"ם ועוד). ויש שכתב: 'חננו מאתך דעה בינה והשכל. בא"י חונן הדעת. והחזירנו בתשובה... וסלה לנו...'. (אור זרוע תפלה ז, מרבנו חננאל).

לדעה ראשונה יוצא שבשאר כל הברכות אומר הבקשה שהרי הן פותחות בבקשה, ואילו ב'אתה חונן' הפותחת בשבת, אינו מבקש כלום. וצ"ע, הלא אפילו בקשת גשם מעכבת, שלכך אין לומר הבינו בימות הגשמים, ומדוע בקשה בברכת הדעת אינה מעכבת. וצריך לומר שכך תקנו, לומר את ענין תחילת הברכה והתימתה בלבד.

'ונכללה מכלל הבינונו ה' אלקינו המבדיל בין קדש לחול – קשיא'. ואף על פי שנשאר ב'קשיא' – דברי שמואל קיימים להלכה.

ואפשר ליתן טעם בדבר; משום כך אין כוללים הבדלה ב'הבינונו', כי אין מוסיפים משפט ב'מעין ברכות', כי כל משפט הוא ברכה שלמה ואילו יוסיפו הבדלה יהא נראה שההבדלה ברכה לעצמה, ואינה כן [מלבד לדעת רבי עקיבא] (עפ"י רבנו יונה).

מטעם זה אין אומרים 'על הנסים' בברכה מעין שלש – כי אין מוסיפין ב'מעין ברכות' אלא ברכה שלמה. ואולם מעין 'רצה' ו'עלה ויבוא' מוסיפים אחר 'ובנה ירושלים' – כי שם מציינו שהם ברכה שלמה, בשוכח (בשם הג"ר מאיר שמחה מדווינסק. וי"א בשם הגר"ס. וע' גם בהגש"פ לר"ד מרגליות, במילואים ד"ה ובנה ירושלים. וע"ש הסבר נוסף). וצ"ל שלענין זה אין אומרים 'טעה שאני', כי מ"מ אמירה זו קובעת ברכה לעצמה באופן מסוים, הלכך יש להכלילה אף כשמקצרים, משא"כ לקבוע התוספת ב'שומע תפילה' אין עושים כן אלא כשטעה.

טעם נוסף: שמוא ראו חכמים צורך לקבוע הבדלה בתפלה בשלמותה ולא רצו לקצרה (עפ"י הרא"ה).

'אי הכי הבדלה בחונן הדעת נמי אתי לאטרודי?' – ומדוע נשאר לעיל ב'קשיא' (רש"ל). ואילו הרשב"א פרש (וכן נראה באור זרוע – תפלה ז) שלדעת רב ביבי בר אביי אומרים 'הבינונו' גם במוצאי שבתות, כדבריו: 'כל השנה כולה מתפלל אדם הבינונו חוץ מימות הגשמים'. ומשום כך הקשו, מה בין הבדלה בחונן הדעת לשאלת גשם בימות הגשמים (וכן הביא מר"צ גיאנות לפסוק הלכה. ואולם אנו נוקטים להלכה שאין אומרים 'הבינונו' במוצאי שבתות).

'לא קשיא, הא ביחיד הא בצבור. בצבור מאי טעמא לא, משום דשמעה משליח צבור, אי הכי...'. לכאורה תמוה כיצד אפשר לפרש טעמה של הברייתא מפני שהוא יוצא משליח הצבור, הלא אם כן מדוע אם טעה בגבורות גשמים מחזירים אותו, מאי שנא 'טל ומטר' שיכול לצאת ע"י הש"ץ, ואילו ב'משיב הרוח ומוריד הגשם' אינו יוצא?

אך באמת אנו נוקטים להלכה שאין שליח הצבור מוציא אלא מי שאינו בקי, אך ישנה הלכה מיוחדת שאם נתקיימה 'תפילה' אלא שחיסר בה דבר שצריך להזכירו משום המאורע והזמן, כגון 'עלה ויבוא'

או שאלת גשמים – בזה אמרו שאפשר לצאת ידי חובה בשמיעה על ידי הש"ץ (כמו שכתבו התוס' להלן בד"ה טעה). ואם כן יש לומר שהזכרת גבורות גשמים שונה משאלת גשמים בברכת השנים, שאין ענינה משום הזכרת 'מעין המאורע', אלא היא חלק מהותי מהזכרת שבחיו של מקום בתפלה, ובלעדיה אין תפלתו תפלה כלל – הלכך על הזכרה זו אין שייך לצאת מן הש"ץ, וכאילו דילג ברכה שלמה (עפ"י 'שעורים לזכר א"מ ו"ל' ח"ע עמ' קצה. ע"ע חילוק עקרוני בין שתי ההזכרות הללו – בספר ברכת מרדכי ח"א סוס"י כה).

(ע"ב) 'מאי קבע – אמר רבי יעקב בר אידי אמר רבי אושעיא: כל שתפלתו דומה עליו כמשוי. ורבנן אמרי: כל מי שאינו אומרה בלשון תחנונים'. יש בדברי רבנן להקל ולהחמיר; להקל – אף על פי שדומה עליו כמשא, כיון שאומרה בלשון תחנונים תפלתו תפלה. להחמיר – גם אם אין התפלה עליו כמשוי, ומתפלל כמי שצריך לו הדבר ביותר, אף על פי כן אם אינו אומרה בלשון תחנונים אין תפלתו תפלה (רבנו יונה).

'מצוה להתפלל עם דמדומי חמה... לייטי עלה במערבא אמאן דמצלי עם דמדומי חמה'. כתב רבנו חננאל (מובא בהגהות מיימוניות תפלה ג, ד): אעפ"י שגיננו במערבא את המתפלל עם דמדומי חמה, זהו במאחר ביותר, אבל קודם ביאת השמש כמעט שפיר דמי, ותפלתו תחנונים – כדברי אביי בר אבין ור"ח בר אבין.

'המהלך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה...'. משמע ברמב"ם (תפלה ד, יט) שתפלה זו נתקנה לומר תחת תפלת שמונה-עשרה, שאם היה מהלך במקום סכנה והגיע זמן תפלה – אומר תפלה זו. [ואף על פי שהיא במקום שמונה עשרה, לאחר שיחזור לשוב מתפלל י"ח שלמות אם עדיין לא עבר זמן התפלה, כדלהלן בגמרא].

נראה לכאורה לפי זה שאם שוהה במקום סכנה זמן מרובה, מתפלל שם שלש תפלות ביום. ואם כבר התפלל שמונה עשרה ואחר כך יצא למקום סכנה; בבאור הלכה (ק"י ד"ה ההולך) צידד לומר (עפ"י משמעות האור-זרוע) שאומר תפלה זו במקום תפלת הדרך.

ועוד כתב שנראה שאם התפלל תפלת הדרך בצאתו, ואחר כך נוכח שהוא מקום סכנה – אין צריך עוד להתפלל תפלה קצרה זו, כי היא נכללת במה שאמר מתחלה 'הצילנו מכל אויב ואורב בדרך ומכל מיני פגעים רעים'.

לפי הטעם שכתב שתפלה זו ענינה נכלל בתפלת הדרך, היה נראה שגם אם לא התפלל שחרית והתפלל תפלת הדרך בצאתו – אין צריך לומר תפלה קצרה, שהרי כבר התפלל תפלת הדרך הכוללת ענין תפלה זו. אך אין מסתבר לומר כן, כי בתפלה קצרה מתפלל על צרכי כלל ישראל, והיא כוללת פרנסה וכל שאר צרכים – מה שאין כן תפלת הדרך ענינה מסוים ביותר, על שלום דרכו. ועל כן נראה שסוף דברי הבאה"ל מתיחסים על האופן הקודם, שכבר התפלל שחרית, ששוב אינו צריך להתפלל תפלה קצרה, אבל אם לא התפלל – אומר תפלה קצרה הגם שאמר תפלת הדרך בצאתו.

ויש לעיין במה שכתב שבתפלה זו די ואין צריך תפלת הדרך – והלא אין בה בקשה מיוחדת על שלום הדרך אלא בקשה כללית על צרכי ישראל, וגם חיובה חל רק בהיותו במקום סכנה, אבל תפלת הדרך נתקנה בשעת יציאתו שעדיין אינו במקום סכנה גמורה, ויש בה בקשה מיוחדת על הדרך, ומנין לומר שייפטר ממנה.

ועוד יש מקום בסברה, לולא דברי הבאה"ל, שאפילו התפלל שחרית לפני צאתו וגם התפלל תפלת הדרך, מתפלל שוב תפלה זו, שהרי עתה הוא במצב חדש של סכנה, ותקנו לו תפלה מיוחדת בהיותו נתון במצב זה, והרי מזכיר בה בכל פרשת העיבור – דבר שלא הזכיר זאת בתפלת הדרך. ולפי סברה זו יוצא ש'תפלה קצרה' אינה באה רק כתחליף לתפלת שמונה-עשרה אלא

היא תפלה שנתקנה למקום סכנה, גם אם כבר התפלל. [בזוה מיושבת מעט לשון רש"י (ל רע"א) שקרא לתפלת הדרך 'תפלה קצרה', ומשמע שענינם אחד. והלא לכאורה אין כל קשר ביניהם, שזו תפלה הבאה תחת שמונה עשרה וזו היא בקשה מיוחדת שנאמרת ביציאה לדרך. אך לפי האמור נחא קצת]. וצריך עיון.

'מאי פרשת העבור – אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: אפילו בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה כאשה עוברה יהיו צרכיהם לפניך...' ובדוקא נקט לשון סתומה כזו – מפני שאין הדבר נאה לאמרו בתפלה, להזכיר עברה ועברה (עפ"י ריטב"א).

– פרש כאן שתי משמעויות ל'עבור' – לשון עברה ולשון הריון. [וזהו 'בכל פרשת העיבור', בכל פירוש ומשמעות של עבור] (עפ"י מהרש"א. וצ"ב).

– פשוט שעיקר הכוונה לעובדה שהוא נמצא עכשיו בבחינת 'עוברי דרכים' וטירדא, שזה גופא גם סימן וכינוי ליציאה מן הסדר גם ברוחניות. וכל הפירושים של לשון 'עבר' שייכים למצבו, היינו לשון עברה וכעס ודינים, שהוא קרוב לפשט, שעצם מצב הסכנה הוא זמן דינים. ואפילו הוא כאשה עוברה שאינה מקבלת פיוס (כדרך שאמרו בזמא לענין בולמוס. וכן 'ויתעבר ה' בי למענכם' דרשוהו לשון עוברה, כי אמר רב לך מלפיינו). ולמעלה מזה כאשר גם עוברים על דברי תורה מתוך טורח הדרך והגלות, והרי הם כגנבא אפום מחתרתא, מכל מקום כיון דרחמנא קרו יהיו צרכיהם לפניך, וכדרך שאמרו בסוף מכילתין 'בכל דרכך דעה' אפילו לדברי עבירה, ועיי"ש בפירוש המשנה להרמב"ם (מרע"כ שיח').

'אמר ליה אליהו לרב יהודה אחזה דרב סלא חסידא: לא תרתח ולא תחטי, לא תרוי ולא תחטי, וכשאתה יוצא לדרך המלך בקונך וצא...' –

'לא תרתח' ו'לא תרוי' הן שתי האזהרות הכוללות את כל הטרדות שהאדם מוטרד בהם ושוכח לבוראו, יצר הכעס והקנאה ויצר התאוה; כאשר אתה 'יוצא לדרך' כלומר עוסק בעניני עולם הזה [שעל שם כך מיתתו של אדם מכונה מנוחה, 'נייח נפשיה', כי נח מעמל העולם ומטרדותיו. וכן דרשו מ'בלכתך בדרך' לפטור עוסק במצוה, משמע ש'הליכה' סתם היינו עוסק בעניני הרשות של עוה"ז], לא יוכל לשמור את עצמו כל כך, כי כבר נמצא במקום הטירדה או הנאות העולם הזה. ועל כך באה העצה 'המלך בקונך וצא' – קודם שתכנס אל תוך הטירדה תמליך עליך את הש"י ותבקש בתפלה שלא יאונה לפניך דבר שהוא נגד רצון הש"י (עפ"י מי השלוח – לקוטי הש"ס. [וע"ע בדבריו ר"פ צו על כתנת בד ומכנסי בד]).

'המלך בקונך וצא'. כבר עמדו המפרשים על לשון הימלכות, ונתנו בזה רמזים וטעמים שונים; ע' שלה"ק מסכת חולין ס"פ נר מצוה; אבני זכרון (לובלין), אות קיד; אגרות משה א"ח ח"ב נט. וראה לעיל ג, על 'ונמלכין בסנהדרין'.

דף ל

'לישתף איניש נפשיה בהדי צבורא'. שבכך שהיחיד מכליל עצמו עם הצבור, זוכה הוא עצמו למה שלא היה זוכה אילו לא היה מתפלל אלא על עצמו בלבד, כי בתוך הצבור זוכים היחידים הגם שאינם ראויים מצד עצמם (עפ"י שיחות מוסר יח תשל"ג).

והנה פשוט הוא דלא סגי בשינוי הלשון גרידא מלשון יחיד ללשון רבים, אלא כדי שיוכל להתפלל בלשון רבים על כרחו צריך הוא באמת בהנהגתו ובמעשיו להשתתף עם הציבור ולהיות נושא בעול עמהם. ולא שיהיה פורש מן הציבור בהנהגתו וכולל עצמו עמהם בלשון תפילתו' (דרשות בית ישי טז).

ומקדש (בשבת וביו"ט) ואוכל פירות וכדו' אפילו הרבה, אך אין לאכול פת יותר מכביצה, אלא אם לבו חלש יכול לאכול פת עד שתתיישב דעתו. וכן אם אין לו יין או דבר אחר לקדש עליו, רשאי לאכול פירות או מיני מזונות קודם מוסף אף בלי קידוש. אבל בלאו הכי אין להקל (עפ"י פוסקים. ולדעת הרמב"ם (תפלה ו, ד עפ"י הכס"מ) אין לאכול כי אם פירות כביצה או פת כזית ולא יותר). דיני קביעת סעודה לפני התפלות – נתבאר בשבת ט-י.

ג. א. מהי תפלת רבי נחונייה בן הקנה?

ב. אלו ארחות חיים לימד רבי אליעזר את תלמידיו בשעת חליו?

ג. איזו ברכה ברך רבן יוחנן בן זכאי את תלמידיו קודם פטירתו?

א. רבי נחונייה בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפלה קצרה. בכניסתו היה מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידו, וביציאתו היה נותן הודאה על חלקו.

הרמב"ם כתב בפירוש המשנה שתפלה זו היא תפלת חובה לבאי בית המדרש. וכן כתבו הפוסקים האחרונים. ואילו הריטב"א כתב שהיא רשות לכל מי שירצה לאמרה (וע' תוי"ט שתמה על שלא נוהגים לאמרה. וע' בהגהות רא"מ הורביץ לעיל יא סע"ב). האריז"ל היה אומרה בכל בוקר, ומוסיף לאחריה 'כי ה' יתן חכמה...' 'גל עיני...' (מובא במג"א סוסי" קי). וכן אומרה מי שלומד ביחידות [ללא המלים 'ישמחו בי חברי...'...] (עט"ז שם).

ב. כשחלה ר' אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו. אמרו לו: רבינו, למדנו ארחות חיים ונוכה בהן לחיי העולם הבא. אמר להם: הזהרו בכבוד חבריכם (וכן היה רגיל ר"א לומר: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. עפ"י אבות ב, י ורבנו יונה), ומנעו בניכם מן ההגיון (לא תרגילום במקרא יותר מדאי, משום שהיא מושכת. לשון אחר: משיחת הילדים. רש"י) והושיבו בן ברכי תלמידי חכמים, וכשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים – ובשביל כך תזכו לחיי העולם הבא.

יש שפירשו 'מן ההגיון' – חכמת הלוגיקה, שהיא הקדמה לחכמת הפילוסופיה, ולפי שהבנים לא ראו צמאון שכלם בתורה ובגמרא, אם ילמדו מיד ההגיון, אולי ישתבשו בסברתם ויצאו מן הכלל (עפ"י מדרש שמואל אבות ב, ד ועוד. וע' גם בצל"ח). ואולם שאר מפרשים חולקים וסוברים שחכמה זו אינה נקראת בשם 'הגיון' בלשון התלמוד (עפ"י מגן אבות לרשב"ץ שם; 'הכותב' בעין יעקב ועוד).

וע"ע בדרשות החת"ס ח"א קיב, ב; השמטות שבסוף דרשות בית ישי מהדו"ת, עמ' תסו.

ג. בשעת פטירתו אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. [אמרו לו: עד כאן?! אמר להם: ולואי! תדעו, כשאדם עובר עבירה אומר: שלא יראני אדם].

דפים כח – כט

גא. א. כנגד מי תקנו שמונה עשרה ברכות, וכנגד מי נתקנה הברכה הנוספת, ברכת המינים?

ב. עד כמה יש להתכופף בכריעות שתקנו חכמים בתפלה?

א. שמונה עשרה ברכות תקנו כנגד י"ח אזכרות שאמר דוד בהבו לה' בני אלים (ר' הלל בנו של ר' שמואל בר נחמני); כנגד י"ח אזכרות שבקריאת שמע (רב יוסף); כנגד שמונה עשרה חוליות שבשדרה (ר' תנחום בשם ריב"ל).

הברכה הנוספת שתקנו ביבנה, 'ברכת הצדוקים' – תקנוה כנגד א–ל הכבוד הרעים; כנגד אחד שבקריאת שמע; כנגד חוליה קטנה שבשדרה.

ב. אמר ר' תנחום אמר רבי יהושע בן לוי: המתפלל צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה (– שייראו אותם פקקים. רש"י). עולא אמר: עד כדי שיראה איסר כנגד לבו.

רש"י פרש כדי שיוכל לראות אותו בשר ברוחב איסר שכנגד הלב [י"א שהכוונה ל'צפור הנפש' הבוטל באמצע החזקה כשאדם מתכופף (ערוך), וי"א כגומת הטבור הנכנסת לפניו בשעת כפיפה (תר"י בשם רה"ג)].

יש מפרשים עד שיראה איסר המונח על הקרקע כנגד לבו, והיא כפיפה כאגמון (רה"ג, מובא ברשב"א ועוד).

רבי חנינא אמר: כיון שנענע ראשו – שוב אינו צריך. והעמיד רבא דבריו בענין שמצער עצמו וניכר שחפץ לכרוע אלא שקשה עליו.

עוד בדיני הכריעה – ע' לעיל יב.

דף כט

גב. א. ש"ץ שטעה באחת מן הברכות – האם מעלים אותו אם לאו?

ב. שבע ברכות שבתפילת השבת, תשע שבראש השנה וכ"ד שבתעניות – כנגד מי?

ג. האם חייב אדם להתפלל בכל יום שמונה עשרה ברכות או רשאי לומר מעין שמונה-עשרה? ומהו דין תפלת 'הביננו'?

ד. העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים – כיצד?

ה. מהי תפלה קצרה למהלך במקום סכנה? ומהי תפלת הדרך?

א. אמר רב יהודה אמר רב: שליח צבור שטעה; בכל הברכות כולן – אין מעלים אותו. בברכת הצדוקים – מעלים אותו, חוששים שמא מין הוא, ואפילו הוא מוחזק עד עתה לצדיק גמור, חוששים שמא עתה נזרקה בו מינות (ע' מאירי: משנ"ב). ודוקא אם לא התחיל בה כלל, אבל התחיל וטעה – גומרה [וכמעשה של שמואל הקטן שהשקיף בה שתיים ושלוש שעות לזכור אותה, ולא העלוהו].

א. הכרעת הפוסקים היא שאם טעה ודילג על ברכת המינים – מסלקים אותו מלפני התיבה ואין

ממתנינים לו. ואולם אין מסלקים אותו לגמרי מלהיות ש"ץ בגלל פעם אחת (עפ"י מג"א;

שו"ע הגר"ז ומשנ"ב). דילג פתיחתה בלבד – אין מסלקים אותו אלא חוזר לראש הברכה (שם).

ואפשר שאם דילג אותה ואת חברתה – אין מסלקים אותו, כי מוכח ששגגה היא (באור הלכה).

ב. בשאר הברכות, אם אינו יודע להמשיך – יעבור אחר תחתיו. ואולם הראשון אינו מסולק

מלהיות ש"ץ (ראשונים). ובתוס' בתענית (ג): משמע שבכל שאר הברכות אין מחזירים את הש"ץ. וכבר תמה

השפ"א שם על דבריהם [ניתכן שכוונתם להחזיר אותו בע"כ אפילו רוצה שיעבור אחר תחתיו, וזה אין עושים

אלא בברכת המינים שאם יש בו צד מינות יקלל עצמו, כמובא במדרש תנחומא ויקרא]. ומ"מ הסכמת הפוסקים

שבכ"מ שהיחיד חוזר ה"ה לש"ץ. ע"ש במאור ישראל. וע"ע להלן ל).

ב. שבע של שבת – כנגד שבעה קולות שאמר דוד על המים (ר' חלפתא בן שאול).

תשע של ראש השנה – כנגד תשע אזכרות שאמרה חנה בתפלתה [והיא נפקדה באותו יום] (ר' יצחק מקרטיגנין).

עשרים וארבע של תענית – כנגד כ"ד רננות שאמר שלמה בשעה שהכניס ארון קדשי הקדשים, וכשם שאמרן שלמה בעת רחמים (- שהוצרך אז לרחמים, לפי שדבקו שערים זה בזה. רש"י, כך אנו אומרים אותן ביום של רחמים (ר' הלבו).

ג. רבן גמליאל אומר: בכל יום ויום מתפלל אדם שמונה עשרה ברכות [כסדר שסידר שמעון הפקולי ביבנה לפני רבן גמליאל. ואחר כך התקינו ברכה נוספת].

רבי יהושע אומר: מעין שמונה עשרה (מעין תשע עשרה). ונחלקו בפירושה; רב אמר: מעין כל ברכה וברכה, כלומר שמונה עשרה ברכות מקוצרות. ושמואל אמר: 'הביננו...'. – היא ברכה אחת הכוללת ענין כל הברכות האמצעיות ומסיימת ב'בא"י שומע תפלה'.

לדעת רבי יהושע, מתפלל מעין שמונה עשרה אפילו שגורה תפילתו בפיו (כמשמעות פשוט

המשנה; או"ח ח"א ז, ויכול לכוין בכל הברכות אלא שהוא טרוד (מאירי. וי"א אפילו אינו נחפז).

רבי עקיבא אומר: אם שגורה תפלתו בפיו – מתפלל י"ח, ואם לאו – מעין י"ח.

הלכה כשמואל, ש'הביננו' היא מעין שמונה עשרה (רמב"ם ור"ד). ואעפ"י שהלכה כרב

באיטורים, כאן הלכה כשמואל לפי שרב ביבי שהוא בתרא נקט כמותו (פסקי הרי"ד. וכן משמעות

סתמא דגמרא ל.). ואם רצה לומר כל ברכה וברכה בקיצור, כרב – עדיף יותר (או"ח ח"א ז. והמאירי

כתב שאם אינו יודע נוסח 'הביננו' יכול לעשות כרב).

אביי היה מקלל את המתפלל 'הביננו'.

א. כן הלכה. ודוקא בעיר ואינו טרוד, או שמרגיל לעשות זאת אף שלא בשעת הדחק, אבל בדרך

או כשהוא טרוד מותר (כן פרשו הראשונים, ויש ספרים שהגרסה בהם כן), וכמו שאמרו בפרק ראשון:

המתפלל בדרך וירא שמא יפסיקוהו, מתפלל תפלה קצרה. ואולם בדיעבד יצא אם אמר 'הביננו' אפילו שלא

בשעת הדחק. והאליה-רבה מחמיר להתפלל שוב (ובזה מדוקדק לשון הריטב"א להלן ל. ד"ה נמצא).

ודין הפועלים בתפילת 'הביננו' – ע' לעיל טז.

ב. כיום אין נוהגים ב'הביננו' – אפשר משום שלא התירו לאמרה אלא אם יכוין בשבע הברכות,

ועתה אנו חוששים שגם באותה תפילה לא יכוין. ועוד, שאם באנו לקצר מחמת הטרדה, לעולם

לא נתפלל תפלה שלמה מרוב הטרדה (עפ"י באור הלכה, [וע' שפ"א ג. שאם אין יכול לכוין בהביננו לא

יתפלל תפילה זו]. וכע"ז בערוך השלחן, וסיים: 'ומהנכון היה להרגיל לאנ"ח הנתוצים לעבודתם להתפלל

הביננו'). וע"ע במובא לעיל ג.

ג. אם רואה שזומן תפלה יעבור כשיתפלל תפלה ארוכה – יאמר 'הביננו'. ואפשר שאפילו במוצאי

שבת יעשה כן, ולא יאמר הבדלה (עפ"י משנ"ב, מאחרונים).

אין אומרים 'הביננו' במוצאי שבתות וימים טובים, מפני שצריך לומר הבדלה ב'חונן הדעת' (רב נחמן בשם

שמואל). ורבה בר שמואל הקשה מדוע לא אומרים ההבדלה ברכה רביעית בפני עצמה. ומר זוטרא הקשה

לכוללה בתוכה: 'הביננו ה"א המבדיל בין קדש לחול'.

אין אומרים אותה בימות הגשמים, מפני שצריך לומר שאלה בברכת השנים (רב כיבי בר אביי). ומר זוטרא

ורב אשי הקשו על כך.

א. יש אומרים שלדעת רב ביבי אומרים 'הביננו' במוצאי שבתות. ויש מן הראשונים שפסקו כן

(ערשב"א מר"צ גיאות; שלטי הגבורים מהרי"א, ועוד). אבל שאר ראשונים נקטו שאין אומרים

אותה לא במוצאי שבתות וי"ט ולא בימות הגשמים.

ב. בירושלמי נראה שאומרים 'הביננו' בימות הגשמים (כן הובא בכלבו (תפלה יא), וכן במחזור ויטרי מב). ואולם אין כן דעת הפוסקים, כאמור. ואפשר שאפילו בדיעבד, אם אמר 'הביננו' בימות הגשמים וכלל בה שאלת גשמים – לא יצא. ואולם בשעת הדחק גדול, כגון חולה וכדומה – יאמר י"ח ברכות מקוצרות (עפ"י משנ"ב, מפמ"ג).
יש שכתבו שאם יכול לכוין ויודע לכלול שאלת מטר עם 'ודשננו בנאות ארצך' – מותר (כן כתב בספר המאורות, וכי"ב הובא במכתם בשם הראב"ד, וכן הובאה דעה זו במאירי. וכן הביא בכס"מ (תפלה ב, ד) מרבנו מנוח, הביאו המג"א).

ד. רבי אליעזר אומר: העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים.
מאי קבע? אמר ר' יעקב בר אידי אמר ר' אושעיא: שתפלתו דומה עליו כמשוי.
וחכמים אומרים: כל שאינו אומרה בלשון תחנונים.
א. פירוש: אם יכול לאמרה בלשון תחנונים, אפילו היא עליו כמשא – הרי זו תפלה הגונה (עפ"י ר"ח). מאידך, גם אם אינה עליו כמשא אלא מתפלל כמי שצריך לו הדבר ביותר, אפילו הכי אם אינו אומרה בלשון תחנונים – אין תפלתו תפלה (רבנו יונה).
ב. דעת הרבה פוסקים שגם אם אמר בלשון תחנונים, אם מתפלל לצאת ידי חובתו בלבד ולא כבא לבקש דבר לפני המלך – חוזר ומתפלל, ובפרט באבות. וכן יש מן הפוסקים המצריכים לחזור ולהתפלל אם לא התפלל דרך תחנונים. ומכל מקום בדיעבד לא יחזור. ועל כל פנים לכתחילה יזהר מאד בזה (עפ"י משנ"ב ובאה"ל. וע' קובץ 'זבח משפחה' ח"ב, עמ' 114).
ג. נראה שגם תפלת הש"ץ בחזרתו צריכה להיות בתחנונים, אעפ"י שכבר יצא ידי חובתו ואינו אומרה אלא להוציא את מי שאינו בקי, מ"מ תפלה היא זו ומהותה תחנונים.
רבה ורב יוסף אמרו: כל שאין יכול לחדש בה דבר. [א"ר זירא: אני יכול לחדש בה דבר אלא שמפחד אני שמא אטרד ואטעה על ידי כן].
אביי בר אבין ור' חנינא בר אבין אמרו: כל שאין מתפלל עם דמדומי חמה (-) כשהחמה אדומה, בורחיתה ובשקיעתה. שאינו מקפיד לחזור אחר שעת מצוה ועת רצון אלא עושה תפלתו עליו חוק קבוע לצאת ידי חובה. (רש"י), וכו' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן שאמר: מצוה להתפלל עם דמדומי חמה (ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים. וכן אמר רבי יוסי (בשבת קיח:): יהא חלקי ממתפללים עם דמדומי חמה). ואולם במערבא גינו את המתפלל עם דמדומי חמה, שמא תיטרף לו השעה.

ה. המהלך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה. ונאמרו בה נוסחות שונות על ידי התנאים. ופסק רב הונא הלכה כאחרים שאמרו 'צרכי עמך ישראל מרובים ודעתם קצרה. יהי רצון מלפניך ה' אלקינו שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו ולכל גויה וגויה די מחסורה [והטוב בעיניך עשה], ברוך אתה ה' שומע תפלה'.

כל היוצא לדרך צריך להתפלל תפלת הדרך, שיצא לשלום (ויחזור לביתו לשלום) וינצל מכל פגע ושישלה ה' ברכה במעשה ידיו, וחותרם 'בא"י שומע תפלה'. ואמר אביי: יש לו לאדם לשתף עצמו עם הצבור, הלכך יאמרנה בלשון רבים 'שתולכנו לשלום...'

- א. בספר הקנה כתב לומר 'ותתנני לחן' בלשון יחיד (מובא במג"א ובמשנ"ב). ובסידור ריעב"ץ (ועוד) כתוב 'ותתננו'.
- ב. אמרה בלשון יחיד – יצא (פוסקים).
- ג. לכתחילה ראוי להסמיכה לברכה אחרת, כגון ברכות השחר או ברכה אחרונה או 'אשר יצר' (עפ"י משנה ברורה. וע"ע בתר"י ריש המסכת שנתן טעם מדוע ברכה זו אינה פותחת בברוך אעפ"י שאינה סמוכה לברכה אחרת).

נג. הטועה בתפלתו באופנים דלהלן – מה יעשה?

- א. לא הזכיר גבורות גשמים בתחית המתים.
- ב. לא אמר שאלת גשמים בברכת השנים.
- ג. לא הזכיר הבדלה בחונן הדעת.
- ד. לא הזכיר ראש חדש בעבודה.

א. תקנו חכמים להזכיר גבורות גשמים בברכת 'מחיה המתים' [לפי ששקולה כתחית המתים. משנה וגמרא לג.]. טעה ולא הזכיר – מחזירים אותו.

א. כתבו התוס' שלשיטת תלמודנו (וכן פרש"י) אין לו תקנה לאמרה ב'שומע תפלה' מאחר ואין זו בקשה אלא הזכרה. ואולם בירושלמי אמרו שמזכיר ב'שומע תפלה'. ויש שגרסו כן אף בתלמודנו, ונקטו כן להלכה (ע' בראשונים).

ב. הזכיר 'טל' ולא הזכיר 'מטר' – אינו חוזר. לא אמרו מחזירים אותו אלא אם לא הזכיר לא טל ולא מטר (ראשונים עפ"י ירושלמי).

ג. הזכיר גשם בקיץ – מחזירים אותו (תענית ג:). אם עדיין לא סיים הברכה – יחזור לראש הברכה, 'אתה גבור...'. [חזר ל'רב להושיע' – יצא בדיעבד]. ואם סיים הברכה – יחזור לראש התפלה. ודעת הגר"א כהרמב"ם, שלעולם חוזר לראש התפלה (עפ"י משנ"ב ובאה"ל).

נראה שאם הזכיר גשם ונזכר תוך כדי דבור – אין לו תקנה בחזרה מיידיית אלא חוזר לראש, כלומר ל'אתה גבור' (שו"ת אור לציון ח"ב ז, כט. וכו"ב כתב שם מו, כו). וכן כתב בשו"ת שבט הלוי ח"ו טז. אלא שמשמע מפשטות דבריו שחוזר לראש התפלה. וצ"ב).

ד. לא הזכיר גשם ונזכר באמצע ברכת גבורות – אומר במקום שזוכר, בסיום ענין, שלא קבעו להזכרה זו מקום מסוים בברכה (ערא"ש ריש תענית; או"ח קיד, ח). ואם נזכר לפני 'ברוך אתה ה' – יאמר אז, ויחזור שוב ונאמן אתה להחיות מתים' כדי לסיים מעין החתימה סמוך לחתימה. נזכר לאחר שסיים הברכה ('מחיה המתים'), ועדיין לא התחיל הברכה שלאחריה – לדעת הראב"ה ועוד, וכן פסק השלחן-ערוך: אומר במקום שזוכר.

נזכר לאחר שאמר 'ברוך אתה ה'; המשנ"ב (קיד, ו בבאה"ל) כתב שסיים 'למדני חקיך' ויחזור ל'משיב הרוח ומוריד הגשם' ויגמור כסדר. ובאגרות משה (או"ח ח"ד צג) כתב שעדיף לגמור הברכה ולהזכיר שם.

ה. היה מתפלל בצבור ושכח ולא הזכיר – יכול לצאת בשמיעת חזרת הש"ץ, ובלבד שיקשיב לכל תיבה ותיבה (עפ"י בה"ג ועוד).

ו. יש אומרים שבתפלת ליל שבת, שכח ולא הזכיר גשם – אינו חוזר, שלא גרע זה מאילו התפלל ברכה מעין שבע שאינו חוזר. וצ"ע (עפ"י באור הלכה).

ב. טעה ולא אמר שאלת גשמים בברכת השנים; אם נזכר קודם 'שומע תפלה' – ישאל על הגשמים ב'שומע תפלה'. נזכר לאחר 'שומע תפלה' – מחזירים אותו.

א. כתבו התוס' עפ"י הירושלמי שכל שלא עקר רגליו עדיין – חוזר ל'שומע תפלה' (וכן דעת רה"ג ותר"י). ושאר הפוסקים הכריעו לחזור ל'ברך עלינו' (כדעת הראב"ד – מובא ברא"ש וברשב"א; רא"ה). עקר רגליו (כמפורט להלן) – חוזר לראש. נזכר לאחר שסיים 'שומע תפלה' ועדיין לא התחיל 'רצה' – שואל במקום שזוכר (רא"ש פ"ק דתענית; טשו"ע).

נזכר באמצע ברכת השנים – יחזור ל'ותן טל ומטר' וימשיך כסדר (פמ"ג). ויש אומרים שיכול לשאול לאחר 'ושבענו מטובה' וימשיך מאותו מקום (עפ"י באור הלכה).

ב. אף על פי ששאל טל, כיון שלא שאל מטר – חוזר (ת"י ורא"ש).
 ג. שאל גשם בימות החמה – חוזר (פוסקים). ומשמע בבאור הלכה שאם חוזר תוך כדי דבור ומתקן שאלתו – מועיל (עפ"י שבת הלוי ח"ו טז, וחילק בין זה להזכרת גשמים, ששם הוא כמקלל ואין מועיל חזרה).
 ד. ש"ץ שטעה ולא שאל הגשמים – מחזירים אותו, ואין חוששים לטורח הציבור [ואין זה דומה לשכח מלהזכיר ראש חדש דלהלן – שהגשמים צורך גדול הוא לכל העולם (עפ"י השלמה ומאורות ומכתם ורשב"ץ כאן. ופמ"ג (קכו, ג הובא במשנ"ב שם) נתן טעם כי דוקא לגבי 'עלה ויבוא' הקילו כי זכרון אחד עולה לכאן ולכאן].

ג. טעה ולא הבדיל בחונן הדעת – אין מחזירים אותו, מפני שיכול לאומרה על הכוס.
 א. נזכר לאחר שסיים ברכת הדעת וקודם שהתחיל 'השיבנו' – מחלוקת הראשונים אם חוזר ל'אתה חונן' אם ממשיך הלאה (ע' ת"י ריטב"א ורא"ש; תוס' להלן ל: רשב"א לג). ועוד יש סוברים שאם רוצה יכול לחזור אפילו פתח בברכה שלאחריה (ר"ת). ומסקנת ההלכה היא (או"ח רצד, ד ה) שאם נזכר לפני שהזכיר השם של סיום הברכה – חוזר. לאחר מכן – אינו רשאי לחזור. ואם סיים תפילתו ורצה להחמיר על עצמו ולחזור – רשאי [בתורת נדבה].
 ב. אם יודע שלא תהיה לו כוס להבדיל, גם לא למחר – יחזור ויתפלל. ואם נזכר קודם 'שומע תפלה' – יאמרנו שם. נזכר אחר כך ועדיין לא סיים תפלתו – חוזר ל'אתה חונן' (עפ"י בה"ג ור"פ. וע' מאירי לג.).
 ג. שכח להבדיל בתפלה וטעם בטרם הבדיל על הכוס – חוזר ומתפלל משום קנס, וגם מבדיל על הכוס (כדלהלן לג.). ו"א שהוא הדין אם עשה מלאכה קודם שהבדיל, חוזר ומבדיל בתפילה ועל הכוס (ערשב"א ותורא"ש לג; שו"ע הגר"ז ובאה"ל רצד).
 יש אומרים שאם כבר הבדיל על הכוס לאחר שטעם – לא יחזור ויתפלל (עפ"י פוסקים).

ד. טעה ולא הזכיר ראש חדש בעבודה (בכל התפלות מלבד בערבית. ע' להלן) – חוזר לעבודה (רצה...). נזכר לאחר שהתחיל בהודאה – חוזר לעבודה, כלומר לתחילת 'רצה'.
 גמר הברכה ועדיין לא התחיל בהודאה – יאמרנו שם (ראב"ה; שו"ע). ויש חולקים. לא סיים הברכה ונזכר לאחר 'בא"י' – לדעת המשנ"ב (באה"ל קיד) יסיים 'למדני חקין' ויאמר 'עלה ויבוא' וימשיך כסדר, ולדעת האגרות-משה (ח"ד צג) עדיף לגמור הברכה ולומר אז 'עלה ויבוא'.
 נזכר לאחר שסיים תפלתו – חוזר לראש. ודוקא אם כבר עקר רגליו (רב פפא בריה דרב אחא בר אדא בשם רב). יש אומרים שאם רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו, אפילו עקר רגליו אינו חוזר לראש, כי עדיין לא סיים תחנוניו. ויש אומרים לאידך גיסא, אפילו לא עקר רגליו חוזר לראש אם אינו רגיל לומר תחנונים, שכבר סיים תפלתו. ורק אם רגיל לומר תחנונים ועדיין לא עקר רגליו אינו חוזר.
 א. כן פסק הרי"ף ושאר פוסקים, כלשון אחרונה. ואפילו אמר תחנונים, כל שלא אמר 'יהיו לרצון' לאחריהם, כפי רגילותו – חוזר ל'רצה', אף אם אמר כבר פעם אחת 'יהיו לרצון' לפני התחנונים (פוסקים).
 ב. השוכח הזכרת ראש חדש בציבור, שומע מן הש"ץ ודיו. וצריך לדקדק לשמוע ממנו כל מלה ומלה (ראשונים, עפ"י גמרא להלן ל:).